

տորներէն մէկուն մեզի ազգած հոգեւոր դասը, այլ նաեւ ու մանաւանդ ամբողջ մեր ազգին ու ժողովուրդին պատուականապէս հայրերէն, վարդապետներէն Ժեհարապետներէն միոյն, ազնուական եւ մաքուր հոգիի մը մեզի աւանդած խնամքն ու պատուէրը. մարդը կը մեղանչէ, վասնզի մարդ է, հողազանգուած էակ, որ յաճախ չի կրնար պահել իր ապատութեան կշիռը, ու կ'իյնայ պատրանքի ծուղակին մէջ, Բայց մեղքին ճահիճը, որուն մէջ կը բռնէ գինքը այդ թակարդը, չի կրնար իսպառ խեղդել իր մէջ հոգին, եթէ մարդ կրնայ առնոր խորը անշէջ պահել Աստուծոյ զգացումը, ճրագ՝ որ միայն պիտի կորե-

նայ ցուցնել ճամբան, ելնելու համար կորուստի վիզէն: Ընել՝ որ առատ եւ մաքուր մնայ հաւատքին իւզը մեր սրտի օսփորին մէջ, որպէսզի փորձութեան պահուն՝ որուն ընդունակ հեք ամէնքս ալ իբր մահականացու եւ տկար արարած, այդ ճրագին պատրուրը չմնայ անսնունդ, որպէսզի չլիջնան անոր բոցը, եւ կարենայ ցոյց տալ մեզի փրկութեան շաւիղը, զղջումի, ապաշխարութեան եւ վերականգնումի շնորհներով զօրացնելով եւ զարգարելով զմեզ: Զայդ մաղթենք ամէնքս միմեանց համար, հաւատացեալ ժողովուրդ, եւ այդ հոգեւով օրհնեմք զանուն տմեհասուրը երբորդութեան՝ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ. Ամէն:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻ ԾԻՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՆԱԽԱԿԱՏԵԱՑ

ՀԱԶԱՐՇԻՆԳՀԱՐԻԻՐԱՄԵԱՅ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ

14 ՍԵՊՏ. 335 — 14 ՍԵՊՏ. 1935

Անցեալ 1935 Սեպտեմբեր 14-ը օսանքվեցեալով հաիւրամեակն էր Սուրբ Յարութեան Տաճարի շինութեան եւ Նաւակասեաց (14 Սեպ. 335 — 14 Սեպ. 1935): Այս պարագան գրեթէ անկաս անցու ընդհանուրէն. միայն Revue de la Passion կրօնական հանգիստ անդադարձած ըլլալով այս յիշատակելի դարադարձին, իր Հոկտեմբերի համարին մէջ յօդուած մը նուիրած էր անոր: Շանեկան կը համարեմք այդ յօդուածը քաղուածաբար ներկայացնել ՍՈՒՆ ի ընթերցողներուն:

Քրիստոսի Խաչելութենէն ու Յարութենէն անմիջապէս վերջ՝ անկասկած՝ առաջին քրիստոնեաներու սիրոյն եւ յարգանքին առարկայ եղած էին Գողգոթան եւ Ս. Գրեգորիոսը: Անոնք խմբովին եւ յաճախակի կ'այցելէին այդ Սրբավայրերուն, հալածակութեան ընդդիմութեան ժողովրդանոցի պետերուն, որոնք՝ գիտենք՝ թէ զմիամկութեամբ կը դիտէին Նուաճումները նոր կրօնքին, որուն Հիմնադիրը իբրեւ մոլորեցուցիչ մը գատապարտած էին մահուան:

Հրէական ապստամբութեան հինգ տարիներու միջոցին, որ վերջացաւ Վեսպասիանոսի ու Տիտոսի յաղթանակներով, առաջին հաւատացեալները քաղուեցան Անգլիոյ շրջանի Պելլա քաղաքը, որ կը

գտնուէր Տիրեական Մօզի կարաւակովը, Պելլասի կամ Սկիթոպոլի գէմ: Սարսափը անցնելէն վերջ, հալածակ ու Սուրբ Քաղաքը աւերակներու շեղակոյտի մը վերածուած էր, հրեաներու հետ միասին քրիստոնեաներն ալ վերադարձան հոն, ու վերջինները շարունակեցին, անշուշտ քիչ մը աւելի ազատութեն, պատուել այն Սրբավայրերը, որոնք վկաները եղած էին մեր աստուածային Փրկչին տնօրէնութեանց:

Շուրջ 130 թուականին հրէական նոր ապստամբութիւն մը ծագեցաւ՝ առաջնորդութեամբ Բար-Կոքբաս (Ստոթեան որդի) անունով մէկուն: Սա յաշտ իր ուղղակիցներուն աւելի վարկ չահելու համար՝ անունը այլափոխեց Բար-Կոքբասի (Աստուծոյ որդի), յաւանկելով իր վրայ կա-

տարուած տեսնել Բաղամի մարզուէնու-
թիւնը, «Մագեհայի աստղն Յակոբայ եւ յա-
րիցէ այլ յիւրայնիւն (Թիւք ԽԴ. 17): Ժա-
մանակին հոգակաւոր վարդապետը՝ Աքի-
պո եւս իր կողմէ ոյժ տուաւ անոր այս
յաւակնութեան: Այսպէս Բար-Կոկերաս
ինքզինք ներկայացուց իրբեւ խոստացեալ
Մեսիան եւ Իսրայէլի փրկիչը՝ զրկուած
Աստուծմէ, որ ազգին վրայն պիտի թո-
թափէր հոռմէական լուծը:

Հրեաները՝ խանգաժաւ՝ հետեւեցան
Բար-Կոկերասի ու ականատես եղան անոր
քաջագործութեանը: Անիկա մէկէ աւելի
ընդհարումներու մէջ պարտութեան մատ-
նեց Աստուծոյ Ռուպիս զօրապետը, որ
հրամանատարն էր 70 թուականէն ի վեր
Մրուսաղէմի մէջ հաստատուած հոռմէա-
կան զօրախումբին:

Հոռմէական ուժով փոքրիկ տաճար մը
բարձրացաւ Սողոմոնեան նախկին Տաճարի
սարահարթին վրայ, ինչպէս կը վկայէ Ժա-
մանակակից գրամ մը(7), ու հոն վերստին
հաստատուեցան հրէական նաւթագետու-
թեան կարգերը՝ Նիդաղար քահանայապե-
տի վերին հսկողութեան տակ:

Բայց երկարատեւ պիտի չըլլար այս
յաշտողութիւնը: Վրայ հասաւ Ագրիանոս
կայսրը իր լեգէոններով ու կոտորեց մեծ թիւ
մէջ հրեաներու եւ միւսները հալածեց մինչեւ
իրենց վերջին ապաստանարանները՝ Բետ-
տեր, որ դիմադրեց երեք տարի, եւ Մասա-
դա՝ Հազարաւորներ ալ իրբեւ զերի վաճառ-
ուեցան Մամբրէի շուկան, Գերբոնի մօտ:

Հիմնովին կործանուած Մրուսաղէմ
քաղաքը վերաշինուեցաւ արեւմտեան ընդ-
րին վրայ: Այն ատենուան սովորութեան
համաձայն արօրով նշանակուեցաւ անոր
չղջագիծը, ու եղաւ հոռմէական գաղթա-
վայր մը, ուսկից հրեաները ամբողջովին
վտարուեցան, ու քաղաքը կուտեցաւ էլիա
կապիտոլինա, յանուն յաղթական կայսեր
ու կապիտոլեան Արամազդին:

Գաղթավայրերու մէջ շինուած ու եւ
քաղաք, հոռմէական նկարագիրը պահե-
լու համար, պէտք է ունենար կապիտո-
լիոն մը, որ հաստատուած կ'ըլլար բար-
ձունքի մը կամ քաղաքին ամենէն տեսանի-
լի մէկ մասին վրայ: Մրուսաղէմ ալ ունեցաւ

իր կապիտոլիոնը, ուր Արամազդի արձանին
քով դրուեցան նաեւ Աթինասի եւ Հերայի
արձանները: Այդ արձանները զետեղուած
էին տաճարի մը մէջ, հաւանաբար երեք
բաժանուումներով. որ կը կոչուէր Tricoma-
rom: Մրուսաղէմի կապիտոլիոնը Բար-Կո-
կերասի շինած փոքրիկ տաճարն էր, ուր
Արամազդի արձանը դրուած էր Ս. Գիր-
քերը պարուակող պահարանին մէջ, ինչ-
պէս կ'երևի Ագրիանոսի մէկ գրամին վրայ:

Հրապարակը կամ Փօրումը, ըստ պա-
հանջման հոռմէական քաղաքներու, պէտք
է գրաւէր քաղաքին կերտնախան մասը,
գլխաւոր պողոտային ու կողմնակի փո-
ղոցներու կտրած տեղին վրայ: Մրուսաղէ-
մի մէջ կեդրոնական այս մասը ճիշդ ու
ճիշդ կը համապատասխանէ Գողգոթայի եւ
Ս. Գերեզմանի տեղին: Ասոր հնաքերը
մինչեւ այսօր կը տեսնուին Աղեքսանդրի
անուամբ Ռուսական հիւրանոցին մէջ: Փո-
րումը սովորաբար կը ձեւանար ուղղան-
կիւնէ մը, որուն լայնքը երկայնութեան
երկու երրորդին հաւասար պէտք էր ըլլար:

Ճշգրտած էր նաեւ անոր դիրքը. կը
տարածուէր արեւելքէն արեւմուտք, բայց
երկրիքի մը տակ, ու չը գտնատուած էր
սիւնադարձ սրահներով, որոնց կամարնե-
րուն ներքեւ կը հաւաքուէր ժողովուրդը
իրբեւ իր սովորական ժամադրաժայրը:
Փօրումի մէջ կը վիճաբանէին քաղաքին ու
երկրին վարչութեան վերաբերեալ հարցե-
րու շուրջ: Նոյնպէս տօներու տոթիւ ժողո-
վուրդը հոն կը հաւաքուէր ներկայ ըլլալու
համար կրօնական արարողութեանց, ու հոն
կ'ընծայուէին զոհերը: Այդ պատճառաւ է որ
տաճարների ալ կը գտնուէին միշտ Փօրումի
ծայրերը կամ անոր անմիջական մօտիկը,
ինչպէս Պոմպէլին մէջ երկու յաղթական կա-
մարներ կային տաճարի երկու կողմերը:

Կարեւոր է դիտնալ այս մանրամաս-
նութիւնները՝ նկատի առնելով որ Ա-
գրիանոսի Փօրումը բարձրացած էր Գողգո-
թայի եւ Ս. Գերեզմանի վրայ: Ընդարձակ
ուղղանկիւն մըն էր ան, որ մեծազան-
գուած հողերու ծածկոյթին վրեւ կանո-
նաւոր հրապարակ մը կը ձեւացնէր ու կը
տարածուէր քաղաքին մեծ սիւնաշարքե-
րէն սկսեալ մինչեւ Ս. Գերեզման: Այս
վերջինս հաւանաբար մաս չէր կազմեր Փո-
րումին, բայց անոր մօտիկ կը ձեւացնէր

(*) Բար-Կոկերասի դրամն է այդ, զօնուած Բե-
սիբի մէջ, որ մէկ սիկկի արժէ ունի:

փոքրիկ սրբավայր մը, ուր կարելի էր մտնել զիւրութեամբ: Վրան ծածկուած մեծ սիւնազարդ սրահ մը ապահովաբար կը շրջապատէր Ծորումը: Շատ աղէկ սահմանազծուած եւ հումէական սալալատակով մը վերջացած անոր եզերքը, որ կ'երեւի տակաւին յիշեալ ուստական հիւրանոցին մէջ, ենթադրել կուտայ թէ մօտաւորապէս տասը մէջր լայնքով սանդուխ մը կար հոն՝ յարեւմտան ներկայիս վերաշինուած սանդուխին: Հոն կայ նաեւ, հարաւակողմը, Ծորումի հորիզոնական զիրքով ու անկէ իւր տասը մէջր հեռու, մեծազանգուած պատի մը հիմը: Ագրիանոսի Ծորումը կը թուի թէ արեւելեան կողմէն ունեցած չէ սիւնաշարքին վրայ բացուող զուռներ, կողմնակի սրահներէն միայն կարելի էր հոն մտնել. այդ մուտքերու սեմերէն մէկը շատ քոշ կը տեսնուի տակաւին: Իսկ այժմեան զուռները ետքէն շինուած են, ամենայն հաւանականութեամբ Կոստանդիանոսի ժամանակ: Յաղթական կամար մը, որմէ շատ փոքր մաս մը մնացած է, տեսնուած է հարաւ-արեւելեան անկիւնը, առաւանակի չորս մէջր խորութեամբ, որի ընդհանուր ձեւով շատ կը նմանի Ագրիանոսի ժամանակակից Պիղատոսի պալատի ու Ճարալի կամարներուն: Առաջին հրեայ հաւատացեալները արտաքսուած էին Ս. Գաղաքէն. հեթանոսութենէ դարձած քրիստոնեաները միայն մնացած էին հոն: Ասոր ապացոյցն է մինչեւ Կոստանդիանոսի օրերը հասնող Երուսաղէմի եպիսկոպոսներու անընդհատ յաջորդութիւնը: Այդ հաւատացեալները խոշորունկ վրշտով ակառատեան կ'ըլլային Սլըր-բավայրերու այն ձեւափոխումին ու անոնց պղծութեան: Գողգոթայի վրայ բարձրացած էր Արամազդի արձանը ու Աստղիկի արձանն ալ Ս. Գերեզմանի վրայ: Հաւատացեալները, իրենց դրազուամներուն ու հաճոյքներուն անձնատուր հեթանոսներուն խառնուած, կը շարունակէին անշուշտ այցելել Ս. Տեղեաց: Անոնք լուիկ և սրտարուխ ազօթքներով կը հայցէին Տիրոջ՝ յարուցանել հաւատացեալ կայսր մը, որ մեր փրկագործութեան վկաները եղող այդ Սրբավայրերուն տար արժանի պատիւն ու վայելչութիւնը:

Պիտի ծագէր այդ ցանկալի օրը:

Կոստանդիանոս կայսրը 324 ին գրեց Պաղեստինեան Կեսարիոյ Եւսեբիոս եպիսկոպոսին, որ հրամայէ հոգեւորական դասին՝ Նորոգել քրիստոնէական պաշտամունքի նախնի Սրբավայրերը: Յաջորդ տարին Երուսաղէմի Ս. Մակար հայրապետը հանգիպեցաւ Կոստանդիանոսի Նիկիոյ Ժողովին մէջ, ու անկէ արտօնութիւն ընդունեցաւ՝ Ագրիանոսի ձեռքով Գողգոթայի և Ս. Գերեզմանի վրայ ծածկուած հողերը վերցնելու: Ժողովը վերջանալէն յետոյ (25 Սոստոս 325) Մակար հայրապետ սկսաւ աշխատութեանց:

Պեղումները բաւական առաջացած էին արդէն՝ երբ Երուսաղէմ հասաւ կայսր Մայրը Հելլինէ Թագուհի ու անձամբ հսկեց Սուրբ Խաչի երեւան հանուելուն: Դիւրաւ կարելի եղաւ ճանչնալ ճշմարիտ Խաչը, վասնզի թէեւ ինկած էր անոր վրայի արձանագրութիւնը, զոր կը յիշէ Աւետարանը, բայց տեղը՝ տեսնելի էր պալատին: Բաց աստի՝ քաղաքէն մինչեւ եպիսկոպոսին բնակարանը անոր փոխադրութեան ատեն տեղի ունեցան բժշկութեան և յարութեան հրաշքներ, որոնց ամսին կը գրին Ռուսիկոնեան եւ Պաւլինի (402):

Կոստանդիանոսի ճարտարապետները, Ջինորիոս ու Եւստաթէոս, եկան Երուսաղէմ ու ձեռնարկեցին Ս. Յարութեան բուրակ տաճարի շինութեան: Նախեւառաջ տաշեցին ժայռը ու մկուսացուցին Ս. Գերեզմանը: Կարեցին նաեւ Գողգոթան ու կարեւոր մաս մը միայն թողուցին անկէ: Յետոյ մեծ եկեղեցի մը բարձրացուցին Խաչի գտնուած տեղին վրայ, որ կոչուեցաւ Martirium: Ամէն այս Սրբավայրերը հրաշալի մաքողութիւն մը կը կազմէին՝ հարիւր քառասուն մէջր երկարութեամբ, որուն նկարագրութիւնը կուտայ Եւսեբիոս: Կոստանդիանոսի ճարտարապետները ստիպուեցան պահել Ագրիանոսի տէրած պատը: Քանդեցին սիւնազարդ սրահները ու անոնց շինուածանիւթերը օգտագործեցին Նոր շինութեանց մէջ: Երեք զուռներ բացին արեւելեան կողմը, զէպի սիւնաւարքը, զիւրացնելու համար ներքաշեալ հաստակի ու պապիլիքի մուտքը: Ծորումի հին պատին վրայ, զոր մաշեցուցած էր ժամանակը, մարմար քարերով ծածկոյթ մը զետեղեցին: Ատոնց ապուցուածքնեւ

բու ծակերը կ'երեւին հիմա՝ կանգուն մնացած այդ պատերու փոքր մէկ մասին վրայ: Բայց եկեղեցիին սնարքը կարիւր չեղաւ զէպի արեւելք գնել, այլ զդրին հաւ կառակ կողմը, Գողգոթայի՝ Գրիստոսի խաչելութեան վայրին մօտ:

Այնքան փառաշուք և ունեւան ճաշակաւոր այս շինութիւնը աւարտեցաւ 335ին, ինը տարուան տոնդագին աշխատութիւնէ մը յետոյ: Պորտոյի անանուն ուխտաւորը 333ին տեսաւ զայն զրկիւն աւարտած: Դժբախտաբար անիկա չէ թողած մանրամասնեալ նկարագրութիւն մը:

Նոր տաճարին նաւակատիքը սկսաւ ինչի զիւտի օրն իսկ, կը գրէ Եթերիա ուխտաւորուհին, ու տակեց ամբողջ եօթն օր (14—21 Սեպտեմբեր 335): Մի՞ ճանդիւստութեամբ տեղի ունեցաւ ճշմարիտ ինչափայտի ցուցադրութիւնը, ու այնուհետեւ ամէն տարի կը կրկնուէր հանդէսը այդ միևնոյն օրը: Այս է ծագումը Վերացման Ս. ինչի տօնին, զոր քրիստոնէական եկեղեցին կը կատարէ մինչև ցայսօր: Երեք հարիւրէ աւելի եպիսկոպոսներ ներկայ էին նաւակատեաց այդ տօնին, ուր ի տես գրեւեցան զարդեր և նուիրական անօթներ ու սպասներ: Ըստ Եւսեբիոսի՝ կայսրը ինք զրկած էր Կ. Պոլսոյ իր պալատին ու մենէն արժէքաւոր իրերը — ռսկի, պատուական ակունքներ, անօթներ, կերպասներ, անթիւ գոհարեղէններ, փափաքելով որ ատիեղերքի ամենէն սքանչելի այս վայրը զարդարուի ու ճոխանայ իրեն արժանի փառքով ու փայլով:

Այդ օրէն սկսեալ քրիստոնէական թաղամաս մը կ'ազմուեցաւ Ս. Յարութեան շուրջը, ու Երուսաղէմ սկսաւ կամայ կամայ իր նախնի անունով յորջորջուի՝ փոխանակ իշխան Կոստանտինի:

Քրիստոնէութեան արագ աճումով հեթանոսութիւնը տեղի տուաւ հետզհետէ ու Երուսաղէմի Կիւրեղ հայրապետի օրով երկինքի վրայ Գողգոթայէն մինչև Զիթհնեաց լիւր երկարող լուսեղէն ինչի երեւումը (7 Մայիս 351) եկաւ հաստատել քրիստոնէական կրօնքի ճշմարտութիւնը և սփոփել հաւատացեալներու սիրտերը ու քրիստոնէական վերջնական յաղթանակը հուշակել հեթանոսութեան վրայ:

Մ. Ն. Ն.

ԻՊԼԷՆՆԵՐԸ ԵՒ ԱՆՈՆՑ ԵՒՆԱԾ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

1. — ԻՊԼԷՆՆԵՐԸ

Այն առաջին ինչապիւր զինուորական բազմութիւնները որ Արևմտեքէն կուգային Ս. Գերեզմանի պառտութեան համար, իրենց ընկերացած էին զիտութեան և արուեստի անձնաւորութիւններ ինչպէս՝ նաև զիտագիտական և օրէնսդիտական կարողութեամբ օժտուած անձեր. անոնցմէ էին Իպլինները, ծագումով ֆրանսացի, ճարպիկ և նրբախոհ զինուորականներ, որոնք ինչապիւր շրջանի տիրապետութեան զիբ գրեւեցին և մեծ համբաւ ստացան, և անոնցմէ ռոմքը ալ բարձրացան սպարապետութեան և այլ կարեւոր պաշտօններու. անոնց ամենէն տարեցն էր Պալիան անուամբ ֆրանսացին՝ որուն ազգատունը որ իր ճիւղերով բազմացաւ, ո՛ր միայն Պաղեստինի և Սիրիոյ, այլ նաև Կիպրոսի և Փոքր Հայաստանի, յայտնիցն Կիլիկիոյ մէջ:

Շուտ կանուխէն քրիստոնէութիւնը հաստատուած էր Յամիլայի մէջ, որ հիմնուած էր Յոպպէի և Գալաչի միջև, հայազգի Ստեփանոս եպիսկոպոս Մելիթոնեցի՝ աշակերտ Իբր եպիսկոպոս, ու մինչև Արաբներուն արշաւանքը նոյն քաղաքը աննախընթաց զարգացում մը ունեցաւ և ծաղկեցաւ կրօնական բազմաթիւ հաստատութիւններով: Յամիլա կը կոչուէր Ենկունա, հաւանաբար քանանական Իպլինայ անուամբ, ժ. Գարուն երբ ինչապիւրները այդ կողմերը հաստատուեցան, Յամիլան ամայացաւ զիւր մըն էր: Անոնք կոչեցին զայն Իպլին, անուն մը որ կը թափ թէ ծագում առած է Իպլինէն, ինչպէս գրեցինք: Երուսաղէմի Ի. Թադաւորը Ֆուլք (1131—1143), արտօնած է, ինչպէս կը կարգաւք, Տիւրացի Կիլիսոմ արքեպիսկոպոսի Histoire Générale des Croisades մէջ, (ժ. Ե. 24), որպէս զի Պալիանները Իպլինէի մէջ շինեն ամրոց մը ապահովուելու համար Ասիականցիներուն և ալոնց յարձակումներէն: Փլատակներու հիմքեր հաս-